

Studiul valorilor sociale. Determinările culturale ale comportamentului organizațional

Definirea culturilor naționale

Parcurgând definițiile culturii studiate la începutul acestui volum, s-ar cuveni să privim specificul identitar într-o manieră plurală, căci așa cum subliniau doi importanți antropologi americani, „*Every man is in a certain aspects: a) like all other man; b) like some other man; c) like no other man*” (Kluckhohn, Murray, 1948)

Combinând definiția culturii propusă de M. Segall *et al.*, (1999) ca “*the man-made part of the environment*” cu cea sugerată de E. Rohner (1984), care o descria ca un sistem organizat de înțelesuri (*meanings*) pe care membrii unei colectivități le atribuie persoanelor și obiectelor inserate în aceea colectivitate, observăm că ne aflăm în fața unei dificultăți de localizare. Cu alte cuvinte, cum putem circumscrie aria de asumare colectivă a anumitor înțelesuri particulare pentru o anumită societate? Singurul criteriu operațional din punct de vedere metodologic îl constituie opțiunea pentru încadrarea simbolică a culturii în aria unui stat, considerând unitatea statală drept cadru de referință pentru identitatea culturală. Astfel, studiile de psihologie interculturală au construit termenul de *cultură națională*, ca reunire a înțelesurilor comunitare implicit asumate de către o comunitate națională. Desigur, utilizarea unui asemenea concept presupune conștientizarea anumitor precauții, căci, așa cum s-a subliniat deseori pe parcursul acestei cărți, există o enormă diversitate inter și intra-națională din punct de vedere cultural, după cum pot fi semnalate numeroase subculturi în cadrul culturilor naționale, acestea din urmă putând fi calificate doar convențional ca fiind omogene și lipsite de contradicții interne. Totuși, prezumția de omogenitate are un suport sociologic consistent, căci s-a remarcat dincolo de orice dubii ca la nivel macro-structural, reprezentanții anumitor națiuni activează comportamente sociale specifice față de cei ai altor națiuni, care pot fi evidențiate ca tendințe medii pe eșantioane, și care permit comparații pe dimensiunile respective între scorurile obținute în țări distincte. Nu în ultimul rând, în pofida excepțiilor numeroase și a abaterilor de la aceste tendințe medii, scorurile intranaționale joacă un rol predictiv deosebit, căci pot anticipa strategiile sociale individuale și colective. Este motivul pentru care o asemenea opțiune metodologică a fost operată precumpănitor în studiile interculturale, care au avut o aplicabilitate considerabilă îndeosebi în mediul

organizațional, atunci când se înțelegeau, evaluau și prognozau randamentele filialelor unor mari companii multinaționale. Scopul acestor demersuri avea în prim plan ideea maximizării performanțelor organizaționale, pornind de la principiul *interdependenței* și al valorificării *diferenței culturale* ca resursă în dinamica instituțională.

Un reper al psihologie interculturale - studiul lui G. Hofstede

Referința clasică a cercetării interculturale în cadrul organizațiilor este proiectul lui Geert Hofstede, finalizat în prima sa etapă în 1980 prin *Culture's Consequences*. Studiul a fost organizat într-o firmă americană multinațională - Hermes/IBM. Psihosociologul olandez a lucrat pe eșantioane comparabile ca dimensiuni în toate filialele firmei, iar datele au fost colectate între 1967-1973, obținându-se 117.000 răspunsuri la chestionarele aplicate. Instrumentul de lucru a urmărit diferitele aspecte ale experienței în muncă în culturi distincte, investigând registrul motivațional, aptitudinal, atitudinal și valoric. Inițial, G. Hofstede nu și-a propus să formuleze o teorie psihologică asupra factorilor culturali care modelează raporturile de muncă și eficiența în sarcini, ci numai să articuleze o strategie metodologică unitară de studiu intra-organizațional. Mai apoi, colectând o imensă cantitate de date, psihologul social olandez a decis să le sistematizeze într-o teorie paradigmatică, ce rîvnea la statutul de teorie „universală” asupra comportamentului organizațional, care ar avea – prin intermediul registrului comparativ la care recurgea – să ofere o informație valorificabilă în creșterea performanței organizaționale. În prima etapă a cercetării s-au realizat comparații între 40 de țări, obținându-se scoruri medii pe fiecare dimensiune construită pe un eșantion național. Totodată, studiul a recurs la o procedură statistică foarte complexă, utilizând tehnica analizei factoriale.

Travaliul metodologic astfel inițiat a condus la sistematizarea a patru dimensiuni polare: distanța față de putere (mare / mică); evitarea incertitudinii (ridicată / scăzută); individualism / colectivism; masculinitate / feminitate. Să-i parcurgem pe scurt:

1. *distanța față de putere*: exprimă inegalitatea / egalitatea dintre superiori și subordonați într-o organizație (DP mare / mică);
2. *evitarea incertitudinii*: lipsa toleranței ambiguității și nevoia de reguli formale sau disponibilitatea față de schimbare (EI ridicată / scăzută);

3.*individualism*: distribuirea atenției, resurselor și angajării personale în sarcină către sine sau către colectivitatea de apartenență (I / C);

4.*masculinitate*: centrarea pe obiective personale (câștig, avans) și asertivitate, în opoziție cu cele interpersonale (atmosferă prietenoasă, înțelegere cu autoritatea) și toleranță (M / F).

Trăsăturile acestor dimensiuni le prezentăm în tabelul nr. 1.

Tabelul nr. 1

Dimensiunile propuse de G. Hofstede pentru studierea interculturală a organizațiilor

Nr. crt.	Dimensiuni	Semnificația dimensiunii	Exemple de <i>itemi</i> pentru aceste dimensiuni
1	- distanța față de putere (DP)	- gradul de respect / deferența între superior și subordonat	- Cît de frecvent angajaților din firma dvs. le-a fost teamă să-și exprime deschis în fața șefului lor dezaprobarea față de o activitate specifică din companie? („frecvent” = DP mare)
2	- evitarea incertitudinii (EI)	- centrarea pe stabilitate, planificare, sau pe schimbare ca tratare a incertitudinii în viață.	- Chiar dacă angajații consideră că ar fi spre binele companiei, apreciați că regulile firmei nu ar trebui refăcute? („acord puternic” = EI mare) - Cît de mult considerați că veți continua să lucrați pentru această companie? („pînă la pesnie” = EI mare)
3	individualism-colectivism (I/C)	- opțiuni între interese personale sau colective, între realizare de sine și realizare în grup.	- Cît de important pentru dvs. este să aveți o slujbă care să vă lase suficient timp pentru propria dvs. viață de familie? („foarte important” = I ridicat) - Cît de important este pentru dvs. să aveți o libertate considerabilă pentru a adopta propria dvs. abordare la munca pe care o efectuați în firmă? („foarte important” = I ridicat)
4	masculinitate-feminitate (M/F)	- accent pe realizări personale sau armonie interpersonală.	- Cît de important este să aveți relații bune de muncă cu șeful (managerul) dvs? („foarte important = F crescută) - Cît de important este să lucrați la serviciu cu persoane care cooperează bine una cu alta? („foarte

			<p>important” = F crescută)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Cît de important este să aveți în firmă oportunități pentru un salariu mare? („foarte important” = M pronunțată) - Cît de important este ca atunci cînd faceți o treabă bună în firmă, să primiți o recunoaștere publică? („foarte important” = M pronunțată).
--	--	--	---

Cercetarea de amploare organizată de G. Hofstede a permis inițial clasificarea celor patruzeci de eșantioane de culturi naționale investigate, iar într-o ediție ulterioară revizuită (2003) autorul a prezentat rezultatele colectate din 53 de țări sau regiuni ale lumii, așa cum reiese din tabelul nr. 2. Mai mult, valorificînd aceeași metodologie și același chestionar, Smith, Dungan și Trompenaars (1994) au inclus 43 de țări, unele selectate pentru prima oară în lista globală, printre care se numără și România. Dacă ar fi să rezumăm cele mai însemnate tendințe, s-ar cuveni să sublinem că în cercetarea inițială lipsesc majoritatea țărilor fost comuniste (era imposibil practic să se colecteze informații valide în acea perioadă), dar și majoritatea țărilor din Africa. Totuși, prin profunzime și capacitate de inovare conceptuală și metodologică, precum și prin întindere, acest proiect rămîne « fără rival » pînă astăzi. Tendințele mai importante constatate atestă că atunci cînd individualismul / colectivismul scade, crește distanța față de putere, înregistrîndu-se o corelație negativă între cele două dimensiuni. Apoi, majoritatea țărilor din Europa Occidentala și America de Nord prezintă un individualism crescut și o distanță față de putere mare. În schimb, în America Latină și Asia s-a evidențiat un individualism scăzut și o distanță față de putere mare.

Dimensiunea individualism / colectivism a generat foarte multe cercetări interculturale în anii 1990-2004, urmată ca pondere de dimensiunea distanță față de putere. Celelalte două dimensiuni sunt mai puțin valorificate și au fost, în general, reformulate în studii ulterioare.

Tabelul nr. 2 Ierarhizarea țărilor în modelul Hofstede – enumerare ordinală (*apud* Hofstede, 1983)

Nr. Crt.	Țara	Distanța față de putere	Evitarea incertitudinii	Individualism	Masculinitate
	Africa (Est) - regiune	22	36	34	39
	Africa (Vest) regiune	10	34	40	30
	Țări arabe – regiune	7	27	26	23
	Argentina	35	12	22	20
	Australia	41	37	2	16
	Austria	53	24	18	2
	Belgia	20	5	8	22
	Brazilia	14	21	26	27
	Canada	39	41	4	24
	Chile	24	12	38	46
	Columbia	17	20	49	11
	Costa-Rica	43	12	46	48
	Danemarca	51	51	9	50
	El Salvador	18	5	42	40
	Ecuador	8	28	52	13
	Finlanda	46	31	17	47
	Franța	15	12	10	35
	Germania	43	29	15	9
	Marea Britanie	43	47	3	9
	Grecia	27	1	30	18
	Guatemala	3	3	53	43
	Hong-Kong	15	49	37	18
	Indonesia	8	41	47	30
	India	10	45	21	20
	Iran	29	31	24	35
	Irlanda	49	47	12	7
	Israel	52	19	19	29
	Italia	34	23	7	4
	Jamaica	37	52	25	7
	Japonia	33	7	22	1
	Coreea de Sud	27	16	44	41
	Malaesia	1	46	36	25
	Mexic	6	18	32	6
	Olanda	40	35	4	51
	Norvegia	47	38	13	52
	Noua Zeelandă	50	40	6	17
	Pakistan	32	24	47	25
	Panama	2	12	51	34
	Peru	22	9	45	37
	Filipine	3	44	31	11
	Portugalia	24	2	34	45
	Singapore	13	53	40	28
	Africa de Sud	35	39	16	13
	Spania	31	12	20	37
	Suedia	47	49	10	53
	Elveția	45	33	14	4
	Taiwan	29	26	43	32
	Thailanda	22	30	40	44
	Turcia	18	16	28	32
	SUA	38	43	1	15
	Uruguay	26	4	29	42
	Venezuela	5	21	50	3
	Iugoslavia	12	8	34	48

Evaluarea concluziilor lui Hofstede

În prima ediție a cărții sale, G. Hofstede (1980, p. 21) definește cultura ca „programare mentală a minții care distinge între membrii unui grup, de membrii unui alt grup”. Și această definiție este prezentată în termeni de înțelesuri (*meanings*) implicite asumate prin socializare, devenind un fel de "soft" accesibil pe care subiectul îl valorifică asemenea unui „utilitar” în confruntarea cu provocările mediului social.

În toate investigațiile reunite în lucrările sale, autorul evaluează valorile medii pentru fiecare dimensiune pe eșantioane reprezentative sau parțial reprezentative a membrilor fiecărei culturi. Cercetătorul ne atrage atenția asupra *erorii ecologice* (*ecological fallacy*), care se cuvine evitată, căci inferențele de la nivel societal nu pot fi transferate la nivel individual. Altfel spus, dacă două culturi diferă prin profilul lor identitar pe baza celor patru dimensiuni evocate, aceasta nu conduce concluzia că oricare doi membrii ai culturii respective trebuie să se diferențieze în același mod. De exemplu, nu se poate afirma că „*toți* americanii sunt mai individualiști decât *toți* sudcoreenii”, deși media scorurilor pe dimensiunea individualism / colectivism indică o pronunțată disponibilitate a americanilor pentru individualism, și una intensă a sud-coreenilor pentru colectivism. Dar eroarea de suprageneralizare se cuvine evitată, fiind ilegală, ea trebuind reformulată astfel: „marea majoritate a americanilor sunt mai individualiști mare parte din decât sud-coreenii”, ceea ce nu exclude posibilitatea ca *unii* (puțini sociologic) subiecți sud-coreeni să fie mai individualiști decât *unii* subiecți americani. (vezi figura nr. 1)

Eroarea ecologică (*ecological fallacy*)

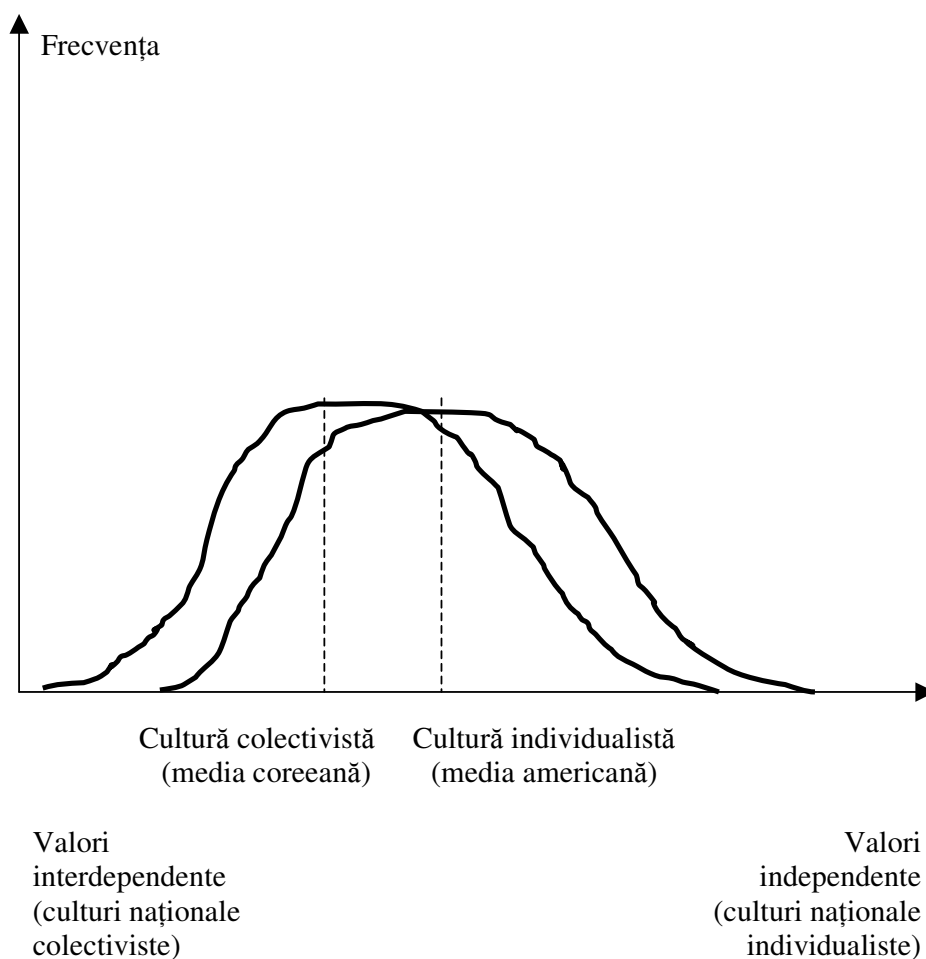

Figura nr. 1. Evitarea erorii ecologice

Oricum, mediile scorurilor pentru culturile naționale reprezintă valorile prevalente în acest esanțion național;

În figura nr. 2 se prezintă corelația dintre distanța față de putere și individualism, relație care dezvăluie relevanța unui număr de *patternuri* grupale. În colțul dreapta jos se află grupul latin (distanță crescută față de putere / individualism crescut) caracterizat pe scurt de G. Hofstede drept *individualism dependent*. Paternul opus, numit *collectivism independent* e reprezentat de Israel și Austria, majoritatea țărilor din lumea III fiind localizate în cadranul dreapta-sus, descris de un *collectivism dependent*. Majoritatea națiunilor vestice industrializate se află în cadranul stânga-jos, exprimând un *individualism independent*. Figura nr. 2 demonstrează și prezența unei legături negative dintre cele două dimensiuni ($r = -.67$), ambele corelând, la rândul lor,

cu indicii de dezvoltare economică, cum ar fi produsul intern brut: $r = -.65$ între PIB și distanța față de putere, respectiv și $r = +.82$ între PIB și individualism.

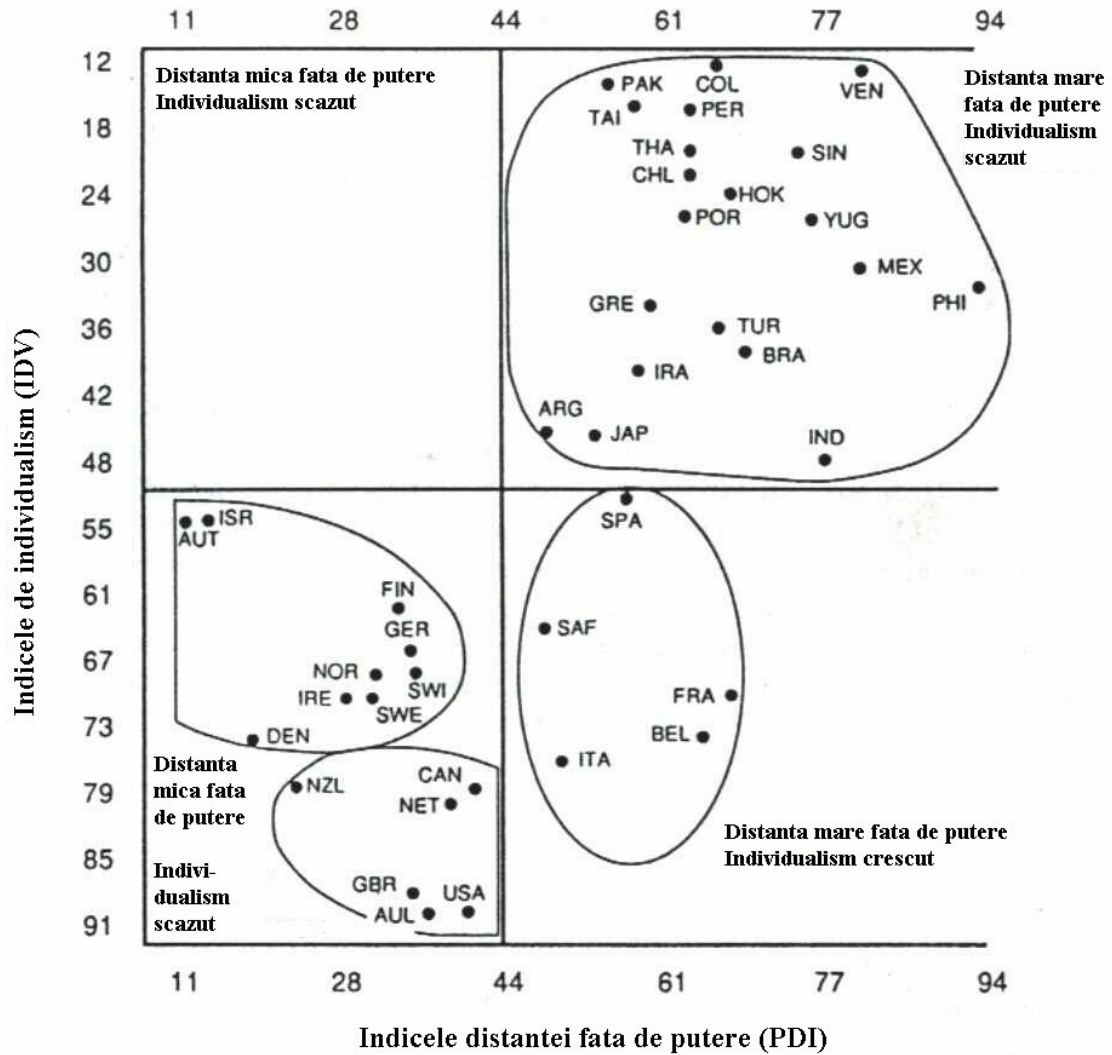

Fig. 2. Corelația dintre distanța față de putere și individualism (apud. G. Hofstede, 1980)

Pentru a confirma imaginea rezultată, s-a realizat o analiză factorială a itemilor relevanți pentru acești factori. După anumite ajustări, cei 32 itemi au relevat o soluție explicativă trifactorială. Primul factor este o combinație de individualism și distanța față de putere, al doilea reprezintă masculinitatea, iar al treilea corespunde evitării incertitudinii. Din motive conceptuale, G. Hofstede a menținut o distincție între individualism și distanța față de putere, justificând opțiunea pentru o singură dimensiune prin faptul că dispariția corelației dintre cei doi factori este posibilă doar dacă variația bunăstării naționale este controlată.

Itemii referitori la distanța față de putere, de genul temerii angajaților de a se împotrivi autorității, cei privitori la luarea deciziilor într-un mod nedemocratic perceput, precum și preferința pentru consultare în luarea deciziilor, sunt construiți de autor în contextul în care membrii societății acceptă „natural” sau nu distribuția inegală a puterii în instituții.

Evitarea incertitudinii este concepută în mod asemănător în baza a trei itemi: a nu încălca regulile companiei, fidelitatea față de aceasta și nivelul de anxietate și tensiune la locul de muncă. Conform lui G. Hofstede, această dimensiune reprezintă gradul în care membrii societății se simt inconfortabil în fața incertitudinii și ambiguității, fapt ce îi conduce la căutarea siguranței și menținerea instituțiilor, protejând conformismul.

Din cele 14 obiective propuse pentru a identifica ultimii doi factori, 9 au avut o semnificație de ≥ 0.35 pe factorul individualism, incluzând disponibilitatea de timp acordată propriei persoane sau familiei, libertatea de a aborda munca într-o modalitate proprie, oportunitatea pentru pregătire și condiții psihice bune de lucru. Rezumând, G. Hofstede privește individualismul în termenii susținerii unei relaționări egocentrice în raport cu societatea, indivizii ocupându-se mai mult de ei înșiși. Pe de altă parte, colectivismul reprezintă preferința pentru o relaționare socială strânsă, în care indivizii se bazează pe ajutorul din partea rudelor sau a membrilor grupului în schimbul unei loialități reciproce.

Există alți 9 itemi ce vizează masculinitatea, incluzând o relaționare pozitivă cu managerul, cooperare cu ceilalți, câștiguri crescute, impunere. G. Hofstede descrie masculinitatea ca o preferință pentru realizare, eroism, asertivitate și succes material, în opoziție cu feminitatea, care reprezintă orientarea spre relaționare, modestie, acordarea sprijinului celor slabi, calitatea vieții.

Cele patru dimensiuni au fost corelate cu 7 indicatori economici, demografici și geografici. De exemplu, dimensiunea distanței față de putere corelează pozitiv cu conformismul și negativ cu independența și autoritarismul scăzut. Culturile naționale în care s-a obținut o distanță față de putere scăzută evaluează negativ supravegherea strictă și preferă luarea deciziilor în manieră consultativă. Cel mai puternic predictor al distanței față de putere în cele 40 de țări a fost latitudinea geografică. G. Hofstede explică acest tip de relaționare ca și rezultat al necesităților tehnologice în scopul supraviețuirii în țările cu climă rece. Nu a postulat o relație cauzală între temperatura mediului și distanța față de putere, dar factorii climei sunt considerați o verigă în înlanțuirea cauzală, care pe parcursul unui lung proces de adaptare va conduce la diferențieri interculturale în structura socială.

Un alt exemplu este corelația semnificativă $r=0.82$ între individualism și bunăstarea economică (P.I.B pe cap de locuitor). În țările cu o valoare scăzută a individualismului, conformismul e acceptat, iar autonomia este puțin valorizată, în timp ce în țările cu o valoare crescută a individualismului se aspiră spre varietate, iar securitatea nu este văzută ca importantă.

Limitele cercetării lui G. Hofstede

Criticile referitoare la cercetarea lui G. Hofstede se referă la faptul că subiecții au fost aleși din cadrul unei singure organizații, nefiind reprezentativi pentru întreaga comunitate națională pentru care au fost generalizate rezultatele.

O altă critică a studiului este construirea dimensiunilor la nivelul grupal, cu toate că datele au fost colectate individual. Scorurile medii ale acestor dimensiuni exprimă, însă, o *tendință* înspre favorizarea anumitor nivele de relaționare cu “celălalt”, care are un bun rol predictiv interindividual.

Cu toate aceste limite, grupurile descoperite de G. Hofstede, alcătuite din țări aflate într-o anumită proximitate, coincid cu regiuni geo-politice, ceea ce conferă validitate instrumentelor folosite. Rămâne de asemenea solidă explicația diferenței interstatale cu ajutorul variabilelor economice, tehnologice și geografice, precum latitudinea.

Principalele obiecții pot fi rezumate astfel:

- studiul a fost efectuat într-o singură companie (Hermes / IBM), cu un nucleu

american puternic și cu un specific organizațional pronunțat, fapt care poate favoriza un set de norme și reguli particulare, configurând propria sa cultura. Faptul că în G. Hofstede descoperă diferențe inter-țări în *profunda* acestei omogenități organizaționale devine, așadar, mai degrabă un atu al demersului său decât o slăbiciune, căci rezultatele semnaleză puterea culturii în modelarea distinctă a comportamentului organizațional în ciuda unor influențe unificatoare;

- au fost investigate doar anumite departamente (marketing, servicii), în care predominau persoane de gen masculin, ceea ce a evidențiat omogenitatea eșantionului (ori, era de dorit o selecție cât mai eterogenă a subiecților investigați, pentru a spori validitatea concluziilor);

- nu în ultimul rând, se pune întrebarea „în ce măsură datele colectate cu peste 25 de ani în urmă mai pot fi valide astăzi”? Tocmai din acest motiv, în anii care au urmat cercetării inițiale au fost organizate numeroase alte studii care au lărgit aria de cuprindere a culturilor naționale, dar majoritatea au confirmat tendințele semnalate în demersul metodologic original, dar și au subliniat o anumită dinamică istorică a acestor dimensiuni, chiar dacă inerțială.

Prin chiar titlul cărții sale, „*Culture's Consequences*”, autorul tratează cultura ca factor cauzal al comportamentului social și scoate în evidență corelația foarte puternică (+0,82) dintre scorurile la individualism și produsul intern brut / cap de locuitor.

Rezultatele pot fi interpretate în sensul că individualismul are legătură sau este în relație strânsă cu "țările bogate și prospere". Dar corelația nu indică sensul influențelor, acestea putând fi bilaterale (adică individualismul poate crea prosperitate, după cum prosperitatea potențiază anumite trăsături ale individualismului).

S-a relevat că există țări care fac excepție de la tendința corelațională evocată, cum ar fi Japonia sau Hong Kong (care sunt non-individualiste, dar prospere), însă acestea cunosc o însemnată dinamică istorică, care favorizează individualismul. O asemenea hibridare sporește ponderea individualismului printre speciile comportamentului social în dauna colectivismului, care rămâne, însă dominant, fiind inserat în durată lungă istorică (Braudel, 1958/1998).

Cercetări ulterioare care pornesc de la modelul lui G. Hofstede

Explorările lui G. Hofstede au condus la numeroase studii intra și interculturale pe cele patru dimensiuni. În particular, studiul individualismului a devenit tot mai activ, fiind influențat în mare măsură de H. C. Triandis (1988/1995). În cadrul acestui program de cercetare, H. C. Triandis face distincția între *nivelul de grup* al valorilor, pe care îl denumește *individualism-colectivism* (la fel ca și G. Hofstede), și *nivelul personal* al valorilor, pe care îl va denumi în termenii tendințelor *idiocentrice* și *alocentrice*. Motivul acestei distincții constă în diferențele statusului conceptual al valorilor pentru grupuri și pentru indivizi, măsurarea valorilor individuale necesitând sarcini mai complexe decât itemii puțini numeroși stabiliți de G. Hofstede.

H. C. Triandis a propus astfel ca termenii individualism-colectivism să fie reprezentativi la nivel național, în timp ce termenii idiocentric-alocentric să se refere la orientarea valorilor individuale. Shweder și Bourne (1984/1999) au propus termenii idiocentric-sociocentric, iar Kagitcibasi (1985, 2001) a lansat conceptele de “cultură de separație” respectiv “cultura relației”.

Ceea ce este semnificativ în asocierile conceptuale prezentate mai sus este că persoanele ce trăiesc în culturi individualiste tind spre valori și comportamente idiocentrice, în timp ce culturile colectiviste promovează comportamente și atitudini alocentrice. Forgas și Bond (1985, 1999) au demonstrat existența unei asemenea tendințe comparând percepția subiectivă a evenimentelor sociale în două culturi diferite, rezultând că australienii valorizau competitivitatea, încrederea în sine și libertatea, în timp ce chinezii promovau sentimentul unității, disponibilitatea socială și acceptarea autorității.

Studiile lui Hui (1988, 1996, 1999) în Asia au demonstrat asociația între colectivism și asumarea responsabilității printre subiecții chinezi nu și americani, iar Kashima și H. C. Triandis (1999) au demonstrat că mecanismele individuale de adaptare egocentrice sunt folosite mai mult de americani decât de japonezi. Cercetând distribuția dreptății, Berman și Singh (1985, 1991) au arătat că subiecții japonezi și indieni considerau necesitățile familiei ca prioritare în mai mare măsură decât o făceau cei americani sau australieni. Alte studii, pe copii (Mann, 1986) și adulți (Kashima, Siegel, Tanaka și Isaka, 1988; Leung, 1987, 1995) au relevat faptul că subiecții din culturile colectiviste asiatice foloseau mai degrabă egalitatea decât echitatea, adică o distribuție egalitară care nu are neapărat legătură cu contribuțiile personale angajate

de fiecare membru al grupului, în timp ce cultura individualistă promova un tipar de atribuire contrar, în care contribuția fiecăruia era prețuită și valorizată.

De asemenea, H. C. Triandis, Bontempo, Villareal, Asai și Lucca (1988/2000) au observat că subiecții din culturile colectiviste exprimau comportamente justițiere mai moderate doar în relația cu membrii grupului lor de apartenență (*in-grup*), față de subiecții culturilor individualiste, care erau foarte critici față de însoțitorii lor din *in-grup* atunci când era încălcat standardul colectiv. În schimb, ei se comportau similar cu cei din culturile individualiste față de exponenții *out-grupului*, la care se raportau cu multă severitate atunci când norma de grup era încălcată.

În sfârșit, o temă studiată în anii din urmă explorează dacă polurile individualism-colectivism ale scalei unidimensionale sunt opuse, deci exclusive, sau reprezintă tendințe independente. Au existat anchete de teren care atestau că ambele orientări pot exista simultan în aceeași persoană (Kashima, 1987; Kagitcibasi, 1987, Singhelis, 1996), iar analiza factorială a sugerat conceptualizarea dimensiunilor individualism-colectivism ca factori independenți.

Relația între individualism-colectivism și independență-interdependență

Planul psihologic - structuri independente-interdependente

Independența și interdependența reprezintă, după cum am amintit în capitolul referitor la formarea identității, două trăsături distincte ale sinelui, prima referindu-se la unicitatea individului, iar a doua punând accent pe legătura și relația cu „celălalt”.

- a) Trebuie să avem în vedere distincția conceptuală între *interdependență* și *dependență*, ultima reprezentând o stare de supunere a unei persoane față de o instanță socială (persoană, grup, ansamblu ideatic, scenariu imaginar).

Putem sintetiza principalele caracteristici ale structurii interdependenței și independenței în tabelul nr. 3. Se presupune că indivizii din orice cultură pot avea o structură psihică fie independentă, fie interdependentă, precizând distincția între *planul cultural* (vorbim despre colectivism *versus* individualism) și cel *psihologic* (independența *versus* interdependența).

Tabelul nr. 3. Caracteristicile structurilor interdependente și independente

<i>Structura interdependentă</i>	<i>Structura independentă</i>
Trebuința de a fi cu alții, nevoia de atașament, raportarea la alții;	Separarea de ceilalți și de contextul social;
Structură flexibilă; factorii contextuali reglează comportamentul;	Eu delimitat, unitar, ferm, individualizat de contextul social;
Pune accent pe ocuparea unui loc social corespunzător personalității, pe angajarea în acțiuni sociale adecvate, pe a fi indirect în comunicare și a citi gândurile celorlalți;	Pune accent pe capacitățile, ideile, trăirile interne, pe a fi unic și direct în comunicare, a urmări propriile scopuri;
Trăiesc sentimentul împlinirii sinelui prin ceilalți, de care sunt uniți prin context, fac atribuiri situaționale când se referă la ei sau la “celălalt”;	Indivizii fac atribuiri interne când se referă la ei și valorizează personalitatea mai mult decât factorii contextuali când se raportează la “celălalt”;
Cuceresc stima de sine prin relații interpersonale armonioase și se adaptează cu ușurință la diverse situații;	Cîștiga stima de sine în urma valorificării propriilor atribute și a confirmării acestora;
Comunică indirect, sunt atenți la gândurile și trăirile neexprimate ale celorlalți;	Eu independent se exprimă direct, „face ce gîndește”;
Dependență emoțională față de grupurile formale și informale;	Independență emoțională față de grupuri și organizații;
Încurajează relațiile de interdependență în grup și promovează conflictele ascunse, empatia, manifestarea afectelor pozitive, întreținerea unor relații bune cu ceilalți membri;	Încurajează distanța, confruntarea directă, abordarea deschisă a conflictelor, munca instrumentală, realizarea de sine fiind mai presus decît expresivitatea și sociabilitatea;
Viziune interdependentă a Sinelui și a emoțiilor;	Viziune independentă a Sinelui și a emoțiilor;
Atenția este îndreptată spre acele laturi ale experienței emoționale care se referă la factori externi și relaționari;	Percepția socială și experiența emoțională sunt orientate spre nucleul interior, spre reacții subiective și cognitive, experiența emoțională fiind trăită mai puternic și mai intens;
Apelează preferențial la scuze.	Utilizează mai mult umorul și justificarea.

Planul cultural – structuri individualiste-colectiviste

Afilierea este expresia relației de interdependență, care este echivalentul în plan individual al *colectivismului*. Cadrul de formare al structurii interdependente este colectivismul, definit prin raportarea formal-solidară la grup. O caracteristică esențială a culturilor colectiviste dezvăluie cum indivizii pot fi determinați să-și subordoneze finalitățile personale scopurilor unui colectiv și multe dintre comportamentele indivizilor vizează, astfel, țintele grupului de apartenență. Relația individului cu grupul este stabilă, individul continuând să rămână în *in*-grup, chiar dacă cererile sunt costisitoare. Singelis (1998) a demonstrat că persoanele din culturile colectiviste acceptă normele din interiorul grupului fără a face judecăți de valoare asupra lor. Acceptarea normelor presupune o asumare a implicitului cultural non-deliberativă, față de care aceste persoane nu ripostează și nu se împotrivesc.

În contrast cu această cultură, fundalul social pentru formarea unei puternice structuri independente este *cultura individualistă*. Acest tip de cultură oferă indivizilor multe drepturi, dar nu le furnizează resurse, sprijin social și nici securitate personală în asemenea pondere ca în cazul culturii colectiviste.

Într-o cercetare realizată în SUA, Kagitcibasi (1994) a observat faptul că tendința spre afiliere corelează pozitiv cu colectivismul, dar nu corelează negativ cu individualismul. În mod asemănător, nevoia de unicitate corelează pozitiv cu individualismul, dar nu corelează negativ cu colectivismul. Prin urmare. Individualismul și colectivismul nu sunt fețele aceleași medalii, dimensiunile impunându-se a fi privite conjugat. Susținând o asemenea poziție, Bontempo și Villareal (1988) au afirmat că este posibilă reprezentarea *culturii grupurilor* de-a lungul unui *continuum nuanțat colectivism-individualism*, dar în momentul în care unitatea de studiu devine *persoana*, dimensiunile *interdependență și independență* trebuie considerate separat.

Așadar, numeroși cercetători sau specialiști în sociologie, psihologie, istorie socială sau antropologie culturală clasifică societățile, politicile, credințele sau structurile personale și grupale ca aparținând sau ca înclinând spre una din două categorii separate: individualism sau colectivism. Diferitele studii evocate pînă acum demonstrează că dimensiunile „individualism-colectivism” și „feminitate-masculinitate” caracterizează cel mai bine variabilele valorice și comportamentale culturale (Russel, 1991; Frijda, 1992; Smith și Bond, 1993).

Individualism – colectivism este o dimensiune de valori care a fost abordată foarte des în studiile culturale. Triandis (1995) definea *individualismul* ca o tendință a oamenilor de a fi motivați cu prioritate de propriile lor obiective și preferințe; a mai fost numit sinele independent (Markus, Kitayama, 1998), fiind expresia unei nevoi de autonomie (Kagitcibasi, 1994). *Colectivismul*, pe de altă parte, este o tendință de a se vedea pe sine ca parte a unei rețele de grupuri sociale sau o reflecție a sinelui interdependent (Markus, Kitayama, 1998), fiind o expresie a nevoii de relaționare (Kagitcibasi, 1994). Sunt considerate a fi națiuni individualiste Statele Unite ale Americii, Canada, Europa de Est, Australia și Noua Zeelandă. Națiunile colectiviste sunt cele asiatice (China, Japonia, India), cele din America Latină (Hofstede, 1984) și altele (Europa de Est).

În cadrul culturilor *colectiviste*, multe dintre comportamentele persoanelor sunt congruente cu scopurile grupului din care fac parte, subiecții putând fi determinați să-și subordoneze finalitățile personale scopurilor unui colectiv. Relația cu grupul tinde să fie stabilă, individul rămânând în continuare în grupul său în ciuda unor costuri implicate. La polul opus, în culturile *individualiste*, indivizii tind să părăsească grupul ce formulează cereri care nu sunt conforme cu interesele lor, care nu le mai împlinesc nevoile și alcătuiesc noi grupuri. Sunt oferite multe drepturi, fiind impuse puține obligații privind relaționarea în interesul grupului, sprijinul social și securitatea personală fiind reduse.

În ceea ce privește raportarea indivizilor la normele grupului, Singelis (1998) a evidențiat că subiecții din culturile *colectiviste* acceptă normele fără a-și pune problema dacă e bine să o facă sau nu; acceptarea acestor norme semnifică o asumare a culturii față de care aceste persoane nu se împotrivesc. În culturile *individualiste* există o anumită ambivalență (Hui, 1998): chiar dacă indivizii acceptă normele grupului, ei își pun întrebări cu privire la necesitatea și utilitatea lor, găsind dificilă supunerea. Comportamentul lor poate fi conform normelor, dar în plan cognitiv și afectiv există îndoieli cu privire la acestea.

În general, elementele culturale se schimbă foarte greu, mai ales cele care țin de stratul profund și durata lungă istorică (Braudel, 1958/1998). În societățile cu tradiție puternică care modelează semnificativ relațiile și structurile sociale, colectivismul poate persista, așa cum s-a afirmat deja, în ciuda dezvoltării economice pe tipar individualist, cum este cazul Japoniei. Totuși se pot regăsi și elemente caracteristice individualismului născute prin diverse schimbări structurale, care dovedesc astfel

complexitatea socială și economică a prefacerilor identitare la nivel macro-cultural, ca expresie a istoricității care însoțesc articularea dimensiunilor individualism - colectivism.

S-a observat că persoanele dintr-o societate *colectivistă* au parte de un mai mare suport social din partea familiei, a prietenilor și a colectivului de lucru decât cele dintr-o societate individualistă. Acestea din urmă tind spre a se confrunta cu problemele fără a cere ajutorul altora, spre a le rezolva singuri, pe când cei din societățile colectiviste vor căuta ajutorul celorlalți din *in-grup* (Sinha, Tripathi, 1994). Subiecții din națiunile *individualiste* sunt învățați să valorifice și să urmărească independența și realizările personale (Gudykunst, 1998), iar cei din națiunile colectiviste cultivă armonia interpersonală și solidaritatea prin care se accentuează interdependența și realizările grupului (Markus și Kitayama, 1991).

Comparând valorile culturale din America Latină (reprezentînd cultura colectivistă) cu cele ale țărilor vest-europene (culturi individualiste), psihosociologii Singelis și Brown au semnalat diferențe referitoare la atribuția de semnificații conceptului de „individual” rezultate din valorizările diferite ale mediului social. Astfel, în America Latină, individul își desfășoară existența înconjurat de prieteni, viața socială este bogată, subordonarea față de grup fiind o realitate practică din convingere. Culturile colectiviste, valorificînd relațiile de interdependență în cadrul grupurilor, cultivă empatia, manifestarea efectelor pozitive, urmăresc întreținerea unor bune relații interpersonale, riscînd, însă, să dezvolte conflicte ascunse. În comparație cu acestea, „culturile individualiste încurajează distanța, confruntarea directă, abordarea deschisă a conflictelor, munca instrumentală, realizarea de sine fiind mai presus decât expresivitatea și sociabilitatea” (Rață, Iacob, 2002, p.66). În culturile individualiste se urmărește protecția autonomiei pe când în cele colectiviste se pune accent pe protecția relațiilor sociale.

John Locke este o figură centrală și extrem de influentă în cultura americană; esența poziției exprimînd un individualism aproape ontologic conform căruia individul este anterior societății. Societatea însăși ajunge să existe doar prin intermediul contractului voluntar al indivizilor care încearcă să-și maximizeze propriul interes. Individualismul pare profund înrădăcinat în istoria socială a Americii și în ciuda faptului că individualismul era atît de infiltrat în structurile civice și religioase ale vieții coloniale, el nu se articulase ca un concept de sine-stătător, chiar dacă erau bine cunoscute ideile lui John Locke cu privire la autonomia individuală. Expansiunea

economică și geografică a noii națiuni în anii de după 1800 a generat căutarea neobosită a îmbunătățirii situației materiale. Această realitate l-a determinat pe Tocqueville să folosească cuvântul „individualism” pentru a exprima ceea ce văzuse.

Gînditorul francez J. Hector St. John de Crevecoeur a fost printre primii care au vorbit despre caracterul specific individualist în descrierea poporului american, în lucrarea sa din 1782, *Letters from an American Farmer (Scrisori de la un fermier american)*. Acesta a deschis drumul unei întregi tradiții de gîndire, atunci cînd a observat și sistematizat terminologic faptul că americanii tind să acționeze cu mai multă inițiativă personală și autoîncredere decît europenii, rămînînd indiferenți la ranguri sociale și obiceiuri.

În cartea autoreferențială *Americanii. Individualism și dăruire* (Bellah et al., 1998, p.189), autorul afirmă : „Noi credem în demnitatea, chiar în sacralitatea individului. Orice ar viola dreptul nostru de a gîndi prin noi înșine, de a judeca prin noi înșine, de a lua propriile noastre decizii, de a ne trăi viețile așa cum credem de cuviință, nu este doar greșit din punct de vedere moral, ci este un sacrilegiu. Aspirațiile noastre cele mai înalte și nobile [...] se leagă strîns de individualismul nostru.” Acest individualism american se pare că este în umbra unei ambivalențe care creează tensiuni. Autorii care au redactat poate cea mai fidelă biografie culturală a propriei națiuni mărturisesc, de altfel, în acest sens: „afirmăm puternic valoarea încrederii în forțele proprii și autonomiei. Resimțim profund vidul unei vieți lipsite de angajamente sociale durabile. Totuși , ezităm să ne exprimăm sentimentul că avem nevoie unul de celălalt, tot așa cum avem nevoie să rămînem singuri, de teama că, dacă am face-o, ne-am pierde astfel independența.” Există o dorință arzătoare a descoperirii de sine care generează efortul autonom de bizuire pe forțele proprii ce implică o separare de părinți, de tradiții, de comunitățile mai largi; ideea că împlinirea se află în tine însuți, probabil în relație cu cîteva persoane intime, reduc cercul interacțional și schimbă natura relațională a acestuia.

D. Dissident (2003) își exprimă în articolul său, *The Problem of „Individualism” vs. „Collectivism”* credința în existența drepturilor intrinseci ale individului, susținînd ideea că valorile și drepturile celor mulți, ale grupului, sunt absurde și nu subzistă în absența valorii și drepturilor individuale: $0 + 0 + 0 + 0 + 0 = 0$. Totuși, aceasta nu înseamnă că individul poate face ceea ce vrea fără să țină cont de ceilalți; din contră, drepturile celorlalți indivizi justifică anumite restricții ale acțiunilor individuale. Nici unei persoane nu ar trebui să-i fie permis să încalce drepturile celuilalt. O asemenea

abordare nu intră în limitele tradiționale ale individualismului și colectivismului, ceea ce furnizează autorul fiind mai degrabă o viziune sincretică asupra lor.

„*Independența și interdependența* reprezintă două trăsături distincte ale Sinelui, prima sugerând separarea și unicitatea individului, în timp ce a doua pune accent pe uniune, legături, relații” (Rață, Iacob, 2002, p.63). Acești doi termeni formează o dimensiune, fiecare aflându-se la polul opus celuilalt. E necesar a se face distincție și între conceptele de *interdependență*, respectiv *dependență*. Ultimul menționat este definit în *Dicționarul de psihologie Larousse* ca „stare a unei persoane care este supusă unei ființe sau unui lucru”. În acest sens, se face distincția între două tipuri de dependență :

a) dependență fizică ce sugerează o stare cu obiectiv adaptativ ce are drept consecință apariția tulburărilor fiziologice și psihologice intense în cazul în care obiectul dependenței este suspendat, instalându-se starea de lipsă.

b) dependență psihică caracterizată printr-o dorință imperioasă de repetare a acțiunii cu obiectul dependenței, în lipsa căruia, subiectul poate manifesta o stare depresivă, anxioasă.

Din perspectiva psihologiei sociale, *interdependența* este definită ca *trebuiețea de a fi cu alții*, izvorâtă din *nevoia de atașament* existentă în fiecare individ în măsuri diferite. Interdependența se manifestă prin tendința spre contact social, prin căutarea de legături, prin înalta valorificare a acestora. Trebuiețea de afiliere este una din trebuiețele sociale bazale regăsite în binecunoscuta piramidă a trebuiețelor a lui A. Maslow, fiind expresia relației de interdependență. Această relație reprezintă echivalentul *colectivismului* în plan individual, în contextul raportării la grup și culturi.

În cadrul legăturilor cu ceilalți, persoana își manifestă mai mult sau mai puțin personalitatea cu particularitățile sale unice, distinctive. Structura *independentă* se caracterizează printr-un „Eu delimitat, dar unitar, ferm, separat de contextul social. Ea pune accentul pe capacitățile, ideile, trăirile interne ale individului, pe a fi unic și a fi tu însuși, pe a face atribuiri interne și a urmări propriile scopuri, interese, pe a fi direct în comunicare” (Rață, Iacob, 2002, p.64). Atunci când persoanele cu o astfel de structură vorbesc despre ei, aceștia tind să sublinieze propriile însușiri, aptitudini sau interese, făcând mai puțin referire la aspectele ce țin de alții. În urma valorificării propriilor attribute și a confirmării acestora, stima de sine a lor va crește. Mediul social prielnic pentru dezvoltarea unei astfel de structuri puternic independente este cultura

individualistă în care Eul independent urmărește exprimarea directă a sa, obiectivarea gândurilor în comportament.

Structurile *interdependente* însă, cuprind în orizontul lor psihic într-o mai mare măsură pe „celălalt”, se raportează mereu la alții, depind de relațiile pe care le are cu aceștia, evoluția sau involuția lor afectându-i. În acest caz, sursele stimei de sine sunt relaționarea cu ceilalți și armonia acestor relații. Persoanele cu o structură interdependentă accentuată trăiesc sentimentul împlinirii Sinelei prin ceilalți. Lor le este caracteristică o anumită flexibilitate, valorificarea aspectului social al ocupării unui loc corespunzător personalității proprii, angajarea în acțiuni sociale adecvate, natura indirectă a angajării în comunicarea interpersonală. Conform lui McClusker (1990), la structurile interdependente Sinele și alții nu sunt separați de situație, fiind chiar uniți prin aceasta; acest tip de persoane sunt înclinate spre comunicarea indirectă, fiind atenți la trăirile și gândurile neexprimate ale celorlalți (comunicarea non-verbală, paraverbală). Desigur, cadrul ideal pentru dezvoltarea unei astfel de structuri este cultura *colectivistă*.

Hui și Triandis (1990) menționează o structură personală tridimensională și anume:

1. Eul personal ce include trăsături, comportamente și stări ale persoanei;
2. Eul social ca fiind imaginea generală a celorlalți despre persoana respectivă;
3. Eul colectiv care este partea Sinelei ce este comună cu trăsăturile unei colectivități.

Aceste trei aspecte ale Eului se manifestă diferit, fiind în legătură cu structura personală a individului. Astfel, dacă domină manifestarea Eului personal, individul manifestă o tendință egocentrică, activînd o structură personală independentă. Când aspectele sociale și colective ale Eului se manifestă în prim-plan, atunci se poate vorbi de tendințe alocentrice, de o structură personală interdependentă. Pot exista situații în care, din diferite motive (experiența interculturală, părinți de culturi diferite, partener de viață din altă cultură etc.), individul dezvoltă ambele tendințe. Împletirea celor două structuri bine conturate poate genera unele conflicte interpersonale uneori, chiar intrapersonale, dar nu trebuie să fie considerată o în mod necesar o problemă.

În concluzie, în plan psihologic vorbim despre dimensiunea *independență – interdependență*, în plan cultural corespunzându-i dimensiunea *individualism – colectivism*.

Între tendințele contrare ale naturii umane, cea spre socialitate și cea spre libertate, e necesar e se găsi o cale de mijloc, de echilibru, pentru că, la nivel social,

„prea mult individualism ucide individul, prea multă comunitate ucide societatea” (Ferreol, 2000, p.96). O cultură colectivistă modelează o personalitate predominant interdependentă, dar este posibil ca, în cadrul aceleiași culturi, să întâlnim și indivizi independenți, deoarece structura de personalitate poartă atât amprenta culturii, cât și a experiențelor personale de viață.